

ESKİ BULGAR YAZARI KONSTANTİN KOSTENEÇKİ VE İLK SLAV GRAMERİ

*Hüseyin Mevsim**

Özet

Gizemli kişilikli ve yaratısal açıdan yenilikçi Bulgar yazarı Konstantin Kosteneçki'nin yaşamıyla ilgili bilgiler son derece kısıtlı olup, bunlara "Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı" ve "Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü" başlıklı özgün yapıtlarından, çoğu kez varsayımlar üzerinden hareket ederek ulaşıyoruz. Bugün neredeyse kesin olarak Kosteneçki'nin 1373-1378 yılları arasında Kostenets'te dünyaya geldiği, Baçkovo Manastırı'nda eğitim gördükten sonra 15. yüzyıl başlarında Sırbistan'a kaçarak Despot Stefan Lazareviç'e sığındığı, buradan Sırp patriğinin yanına eğitime ve daha sonra Kudüs'e geziye gönderildiği, yaşamının büyük bir kısmında öğretmenlik, yazarlık ve çevirmenlik etkinliklerinde bulunduğu ve 1431'den sonra izlerinin yitdiği bilinir. Ruhânî bir sanı olmayan Kosteneçki, çağının eğitilmiş, çok bilgili ve örneklerine ender rastladığımız dünyevi yaratıcıları arasında yer alır. Balkan Yarımadası veya Avrupa Güneydoğusu'nun tarihsel açıdan çok çalkantılı bir dönemi sayılan 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başında yaşamış olup Osmanlı Türklerinin Balkanlara yerleşmesi, Kosova Meydan Savaşı, Ankara Savaşı, Timur, Fetret Devri, Jan Hus hareketi gibi dünya tarihinde izler bırakan önemli olaylara tanıklık etmiş ve bunları "Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü" başlıklı yapıtında yansıtmaya çalışmıştır. "Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı" başlıklı diğer özgün yapıtıyla, Kosteneçki, pratik dil yönetmeliği veya yazım kılavuzu hazırlamayı değil, o çağdaki Sırp yazımının eksiklikleri ve yetersizliklerini öne çıkarmayı ve eleştiriye tutmayı amaçlamıştır. Kuşkusuz, bu yenilikçi yapıtın tarihsel ve yazınsal açıdan büyük değeri, Kosteneçki'nin yaşamı ve

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

o çağdaki gramer bilgileri, ayrıca Stefan Lazareviç dönemi Sırp toplumsal yaşamı ve aydınların kültürel ilgileri hakkında eşsiz bilgiler içermesinde yatar.

Anahtar sözcükler: Eski Bulgar Edebiyatı, Konstantin Kosteneçki, Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu, Fetret Devri, Sırp, Stefan Lazareviç.

Abstract

Old Bulgarian Writer Konstantin Kostenechki and the First Slavonic Grammar

The knowledge about the mysterious character and reformer of creationary Bulgarian writer Konstantin Kostenechki is so limited, we can only estimate this knowledge with assumptions by examining his original compositions named "Annotated Narration About Letters" and "The Agiography of Stefan Lazarevich". Today, we almost know that, Kostenechki was born in Kostenets between the years 1373–1378, after he educated at Bachkovo Monastery, he escaped to Serbia in early 15th century and took shelter in despot Stefan Lazarevich, and then he was sent to Serbian patriarch for education and to Jerusalem for sightseeing, he was a teacher, writer and translator during his life and he disappeared after 1431. Kostenechki hadn't got a spiritual fame, but he was one of the educated, well informed and selected creatives in his age. He has lived in late 14th and early 15th century, which was a historical surging period for Balkan Peninsula or the South-Eastern Europe, he was a witness of some universal historical events such as Ottoman Turks' emplacement to Balkans, Pitched Battle of Kosovo, Ankara Battle, Timur, The Ottoman Interregnum, Jan Hus reform, and he tried to image them in his composition "The Agiography of Stefan Lazarevich". By his other original work "Annotated Narration About Letters", Kostenechki hasn't tried to set an orthographic guide or a practical language ordinance, he aimed to point and criticize the absences and failures of Serbian orthography at that age. Definitely, the historical and literary importance of this modernist composition comes from Kostenechki's life and his grammatical knowledge at that age, and also it has got unique informations about the Serbian social life of Stefan Lazarevich's period and the cultural interests of intellectuals.

Key words: Old Bulgarian Literature, Konstantin Kostenechki, The Balkans, Ottoman, Interregnum, Serbian, Stefan Lazarevich.

1. Konstantin Kosteneçki'nin Yaşamı

15. yüzyıl Eski Bulgar, bunun yanı sıra Güney Slav ve daha geniş ölçekte genel Slav kültürü ve yazınında olağanüstü önemli bir konuma sahip Konstantin Kosteneçki'nin yaşamıyla ilgili elimizdeki bilgiler son derece kısıtlı olup, bunlara genelde *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı* ve *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü* başlıklı özgün yapıtlarından, çoğu kez varsayımlar üzerinden hareket ederek ulaşırız.

Yaratıcının adı çağımıza değin ulaşan çeşitli elyazmalarında Kostadin, Konstantin Filozof ve Konstantin Filozof Kostenecki şekilleriyle belgelenmiştir. Günümüzde gerek Bulgar ve Sırp, gerekse Rus Ortaçağ yazını bilim çevrelerinde adının Konstantin Filozof ve özellikle Konstantin Kostenecki (Kostenetskiy) varyantları benimsenmiş olduğuna tanıklık ederiz. Yapıtlarında belirtilmediğinden veya bu konuda herhangi bir ipucu vermediğinden Bulgar yaratıcının doğduğu yer, soyu ve anne babasıyla ilgili sorunsalın kesin olarak çözümlenmesi ve aydınlatılması son derece zordur. Aralarında Dj. Daniçic, E. Golubinskiy ile P. Sırku'nun da bulunduğu bazı Sırp ve Rus araştırmacılara göre, Konstantin'in doğum yeri İkinci Bulgar Devleti'nin başkenti Veliko Tırnovo veya yakın çevresi olması gerektir. Bu sav, *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı* başlıklı yapıtında yazarın kendini *Tırnovo diyarından bir yabancı* olarak tanımladığı tümcesine dayandırılır. Ancak konuyla ilgilenen Hırvat asıllı W. Jagic ve Rus M. Poprujenko, bu tümcede geçen *Tırnovo diyarını*, Bulgar toprakları şeklinde algılanmasının daha doğru olacağını, böylelikle Konstantin'in Sırbistan'a Sofya ve Trakya bölgelerinin de dahil olduğu Bulgar Çarlığı sınırlarından kaçarak sığındığını ifade etmek istediğini savunarak doğum yerinin Köstendil olabileceği yönünde görüş belirtirler. Üçüncü bir görüş ise, yazarın rastlantısal olamayacağı Kostenecki biçimindeki takma adından yaratıcının doğduğu yerin Pazardık ile Sofya arasında konumlu ve Edirne–Sofya–Belgrat yolu kenarında bulunan Kostenets yerleşim yerinin olduğunu savlar ve bunun artık bilim dünyasında benimsendiğine tanıklık ederiz.

Kostenecki'nin doğum yılıyla ilgili de herhangi bir somut dayanağımız yoktur. Başlıca yapıtlarının yazılış tarihi ve içerdikleri bazı verilerden hareketle 1373–1378 yılları arasında dünyaya geldiği sonucuna ulaşılabilir. 1915 yılında bir Bulgar öğretmen tarafından ortaya çıkarılan 16. yüzyıl Loveç Derlemesi'nde, Konstantin'in daha çocukluk çağından Tanrı korkusuyla yaşadığının belirtilmesinden, okuma yazma ve eğitim alanındaki ilk adımlarını büyük olasılıkla doğduğu Kostenets'te bir kilise veya başka dinsel kurumda attığı düşünülür.

Ancak bir yaratıcı olarak Konstantin'in Baçkovo Manastırı'nda gördüğü eğitim sonucunda olgunlaştığı konusunda kuşkuya yer yoktur. Bulgar devletinin egemenliğini yitirmesinden önceki son Patrik Evtimiy Tırnovski hakkında ve onun Baçkovo Manastırı'nda sürgünde bulunduğuyla ilgili bir şeyler duymuş veya dinlemiş olmalı ki, 14. yüzyılın sonlarında veya 15. yüzyılın başlarında onunla tanışmak ve eğitim almak için Filibe dolaylarında, daha doğrusu Trakya Ovası ve Rodop Dağları'nın kesiştiği noktada konumlu Stanimahos kasabası yakınlarında kurulu bu manastırın yolunu tutar. Buraya ulaşınca Evtimiy'in yeni vefat ettiğini öğrenir ve onun

Yunan asıllı öğrencisi Andronik'in (bazı kaynaklarda Andrey olarak geçer) yanında kalmaya karar verir.

11. yüzyıl sonlarında (1083) Gürcü asıllı Bizans komutanı Grigorius Bakuriani tarafından kurulup Balkanlarda Ortodoksluğun önemli odaklarından biri olma konumunu günümüzde de yitirmeyen manastırda, Konstantin büyük olasılıkla Andronik'ten örneklik bir dil olarak algıladığı Yunanca'yı ve onun yazım sistemini öğrenir, ayrıca daha sonra sıkı savunuculuğunu yapacağı Tırnovo Yazın ve Yazım Ekolü'nün ilkelerini özümser. Görüldüğü gibi, Konstantin Kostenecki, Patrik Evtimiy'in doğrudan öğrencisi değildir, ancak onun yazın ve yazım reformu alanındaki yenilikçi uygulamalarını benimser. Bulgar yaratıcı eğitimini tamamladıktan sonra herhangi bir ruhanî san almayarak Baçkovo Manastırı'ndan ayrılır. Y. Trifonov'a göre, Konstantin'in herhangi bir ruhban kurumunda göreve başlama ve bu yerin yakında bulunan Filibe Metropolitliği olma olasılığı yüksektir. Araştırmacı bu sonuca, *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı*'nın 26. bölümünde Konstantin Filozof'un Sırp başkentinde gözlemediği bazı batıl inançları ve eksiklikleri eleştirmesine izin vermeyen etkili kişilere karşı kendini savunma durumunda kalmasından hareket ederek ulaşır. Aynı yerde, yabancı egemenlik altında olmasına karşın kendi memleketinde eleştirme hakkına sahip olduğundan, dahası – suçlular hakkında *Tanrı yasaları* çerçevesinde cezalandırma da isteyebildiğinden söz eder. Kendinde halkının inanç ve davranışlarını gözetme ve suçlu veya günahkârları cezalandırma hakkını bulan Konstantin'in bir ruhban kurumunda, büyük olasılıkla metropolitlikte görev aldığı düşünülebilir. Ayrıca Filibe metropoliti Damian'ın öldürülmesiyle ilgili ayrıntıları sadece bu sahneye tanıklık eden birinin bilebileceği sanılır. Trifonov'un bu görüşünü V. Sl. Kiselkov dayanaksız bulur, çünkü Baçkovo Manastırı'ndan sonra Konstantin daha yakında bulunan ve kiliselerinden söz edilen Stanimahos'ta da kalmış olabilir.

Bulgar yaratıcının Baçkovo Manastırı'nda kaç yıl geçirdiğini bilgi ve kaynak eksikliğinden kesin olarak söylememiz olası değildir. Elimizdeki bazı ikincil verilerin karşılaştırılması, burada on yıl kadar kaldığını varsaymamıza olanak sağlar. Şöyle ki, Baçkovo'ya geldiğinde Evtimiy Tırnovski daha yeni yaşamını yitirmiştir. Oysa ünlü yazar ve patriğin 15. yüzyılın hemen başlarında vefat ettiği neredeyse kesinlikle bilinir. D. Kenanov'a göre, Kostenecki Baçkovo Manastırı'ndan ayrıldıktan sonra büyük olasılıkla Fetret Devri'nde Yıldırım Beyazıt'ın oğulları arasındaki taht çatışmalarında yer alan Sırp Despot Stefan Lazareviç'in bir birliğiyle Sırbistan'a doğru hareket eder. *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı*'nın daha 1. bölümünde Stefan Lazareviç'e iyiliklerinden dolayı ve özellikle onu

uluyan yaratıktan kurtardığı için teşekkür eder. İlk başta bu tanımlamanın Osmanlı Türklerine yönelik olduğu akla gelebilir. Yaratıcının kimleri kastettiğini anlayabilmemiz için *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü*'nden bazı verilerin de göz önünde bulundurulması gerekir. Adı geçen yapıtın 66. ve 67. bölümlerinde aynı tanımlamaya ve üstelik *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı*'da olduğu gibi yine tekil haliyle rastlarız. Burada onun bütün Osmanlı Türklerini kapsayacak şekilde değil de, sadece Yıldırım Beyazıt'ın oğullarından Musa için kullanıldığını bilmekteyiz. Bundan dolayı her iki yapıtta da *yaratık* sözcüğü tekil kullanılır. Kosteneçki'nin Musa'yı *yaratık* olarak nitelendirmesinin altında yatan gerekçelere gelince, o, 1409'da, Ankara Savaşı'ndan sonra kardeşi Süleyman'ın eline geçen Rumeli topraklarına onunla savaşmak için geçtiğinde, eşkıyalık yaparak birçok insanı öldürür, kentleri yerle bir eder. Döktüğü kandan dolayı günümüze değin ulaşan onlarca tarihsel Bulgar halk türküsünde Musa Keseci (veya Kesici) olarak adlandırılarak gaddarlığın simgesi haline dönüşür. Bu bilgiler ışığında Konstantin'in Sırbistan'a sığınmasının en erken tarihi olarak 1410 yılını düşünmemiz gerekir. Yazarın *uluyan yaratıktan* sağ biriymiş gibi söz etmesi, Sırbistan'a sığınmasının 1413'ün ilk yarısından geç olamayacağını gösterir.

Kosteneçki'nin Sırbistan'a kaçmasının veya sığınmasının nedenlerine değinmek gerekirse, 15. yüzyıl, Yıldırım Beyazıt'ın oğulları arasında uzun sürecek ve ortalığı kasıp kavuran bir taht ve erk çatışmasıyla başlar. Adı geçen dönemde, Musa, Rodoplar'da bulunan bazı köy ve kasabaları ateşe verir, ağabeyi Süleyman ise Filibe'yi talan eder, Metropolit Damian'ı öldürür. Bu gelişmelerden dolayı artık Baçkovo Manastırı ve Filibe bölgesinde rahat ve huzurlu bir yaşam ve çalışma ortamı kalmadığından Sırbistan'ın yolunu tuttuğu sanılır. Ancak despotun yanındaki hizmetine *daha çocuk yaşta* başladığını belirtmesi biraz abartılı bulunur. Böylelikle Stefan Lazareviç'i çok uzun zamandır tanıdığı izlenimini yaratmak ister.

Metropolitlikte görev aldığı, üstelik Yunanca ve Türkçe bildiği anlaşılınca, yazının koruyucusu olarak ünlenen dönemin Sırp Despotu Stefan Lazareviç onu saray görevine ve yakın çevresinde bulunan önemli kişiler arasına almaya karar verir, ayrıca hazırlığını tamamlamasına olanak sağlar. Önce Sırp patriğinin yanına eğitimini genişletmesi için gönderilir ve bunu despotun kendisine yaptığı ikinci iyilik olarak nitelendirir.

Sırp patriğinin yanına hemen mi, yoksa birkaç yıl görev yaptıktan ve despotun onun yeteneklerini daha yakından tanıdıktan sonra mı gönderildiği bilinmez. İkinci seçenek daha akla yakındır, çünkü despotun 1413'te Musa'nın öldürülmesinden sonraki barış döneminde yaptıkları, *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü*'nün 76. bölümünde ayrıntıyla anlatılır ve yazarın

bunlara tanıklık ettiği anlaşılır. Sırp patriğinden neler öğrendiğinden hiçbir yerde söz etmemesi de ilginç bir ayrıntıdır.

Patriğin yanındaki öğretiminden sonra Kosteneçki, Sırp despot tarafından Kudüs'e gönderilir ve böylelikle kendisine özellikle de İncil'de anılan birçok yer ve halkları tanıma olanağı sunulmuş olur. Bu yolculuğun 1415 yılından sonra, Balkan Yarımadası'nda görece bir barış ortamı ve düzenin sağlandığında gerçekleştirilmiş olduğu sanılır. Bir gezgin yaklaşımıyla ziyaret ettiği Kudüs'te ne kadar kaldığı bilinmez. *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı* ve *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü*'nden Kudüs'ü ve çevresini ne denli iyi bildiği Belgrat'la yaptığı karşılaştırmadan anlaşılır. Kudüs'e gidiş veya dönüş yolculuğunda Aynaroz Yarımadası'na uğrayıp uğramadığı bilinmez, ancak yine *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü*'nde despotun yaptırmış olduğu Resava Manastırı içindeki Teslis Kilisesi'ni oradakilerle karşılaştırması, gitmiş olabileceği varsayımını güçlendirir.

Kudüs dönüşünden sonra Despot Stefan Lazareviç'in sarayında öğretmenlik ve bunun yanı sıra çevirmenlik yaparak hükümdarla olan çok yakın ilişkilerini hiçbir zaman koparmaz. Bundan dolayı gelecek kuşakların belleğinde filozof ve öğretmen olarak yer edinecektir. Bu arada Stefan Lazareviç tarafından Timur, Musa ile Çelebi Mehmet'e gönderilen diplomatik heyetlerde yer almış olduğu düşünülür.

1431'de *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü*'nü yazdıktan sonra Kosteneçki'nin izleri yiter. Despotun ölümünden sonra tahta geçen Georgi Brankoviç'in Bulgar yaratıcıya destek sağlamadığı, hattâ dışladığı ve bundan dolayı maden ocaklarıyla ünlü Novo Bırdo'ya yerleştiği düşünülür. Bununla ilgili *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü*'nde bir dizi gönderme vardır: Belgrat'tan sonra hiçbir Sırp kenti hakkında bu denli hayranlık ve içtenlikle söz etmez. Kiselkov'a göre ise Kosteneçki Belgrat'tan ayrıldıktan sonra yeni hükümdar Georgi Brankoviç'in yanına Smederevo'ya yerleşir, sonra Novo Bırdo ve Kratovo üzerinden memleketine döner ve burada yaşamını yitirir. Danimarkalı araştırmacı Gunnar Svane ise 1431'den sonra Bulgar yazarın Rusya'ya gittiği ve orada çok iyi kabul gördüğü düşüncesini ortaya atar.

Konstantin Kosteneçki, adının önünde herhangi bir ruhanî san belirtmediğinden, ayrıca başkaları tarafından da bu şekilde anılmadığından, Bulgar ve Slav, hatta bütün Ortaçağ yazın tarihinde az sayıdaki dünyevi kişilerden biri olarak kabul edilir.

Yaşamının büyük bir kısmı ve yazarlığı Sırbistan'da geçen Kosteneçki, Evtimiy Tırnovski'nin yazın ve yazım ekolünün reformcu ve yenilikçi yönünün güçlü etkisi altında kalır. İyi kabul edilmesine ve gördüğü sıcak

ilgiye karşın Sırbistan'da her zaman kendini bir yabancı olarak duyumsar. 1427–1431 arasında nerede bulunduğu kesin olarak bilinmez. Bazı görüşlere göre bu yılları Belgrat'ta geçirir ve Patrik Nikon'un Stefan Lazareviç'in yaşamöyküsünü yazması önerisi üzerinde çalışır.

Trifonov'a göre, despotun ölümünden sonra Kostenecki, ailesi (veya yakın çevresiyle) Belgrat'ı terk eder, çünkü saraydaki etkin karşıtlarından dolayı burada daha fazla kalması olanaksızdır. Ayrıca bu kent, komşu bölge Maçva ile birlikte yeni Despot Georgi Brankoviç tarafından Osmanlı Türklerinin eline geçmesini engellemek amacıyla Macar kralına iade edilir. Ugleša'nın oluşturduğu ve Vranja, Preşovo ve Onogošta'yı kapsayan devletçikte öğretmenliğine devam ettiğide düşünülür, çünkü Moravya'nın güney kısmında yer alan bu diyar, dönemin Sırp-Osmanlı ve Macar-Osmanlı çatışma alanı dışında kalır.

Kostenecki, çağının çok bilgili ve eğitimli yaratıcıları arasında yer alır. Eskiçağ yazarlarından Homeros'u, Tukidites'i, Platon'u, Aristoteles'u yakından bildiğinin bir kanıtı olarak, yapıtlarındaki alıntıları gösterebiliriz. Çağdaşı olduğu Husçuluk hareketinin ortaya çıkışı ve gelişim tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olduğu anlaşılır. Balkan Yarımadası'nın veya Avrupa Güneydoğusu'nun tarihsel açıdan çok çalkantılı bir dönemi sayılan 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başında yaşamış olup, Osmanlı Türklerinin Balkanlara yerleşmesi, Kosova Meydan Savaşı, Ankara Savaşı, Timur, Fetret Devri, Husçuluk hareketi gibi dünya tarihinde iz bırakan önemli olaylara tanıklık etmiş ve bunları dönemin sanat anlayışı doğrultusunda yansıtmaya çalışmıştır.

Konstantin Kostenecki'nin Yaratıcılığı

Despot Stefan Lazareviç'in yakın çevresinde yaptığı öğretmenliği ve çevirmenliği dışında, Kostenecki, bugün bilim çevrelerince tartışmasız kabul edilen, çeviri (bunlar *Filistin'e Yolculuk* ve *Teodorit Tirski'nin Ezgiler Ezgisi'nin Yorumu* başlıklarını taşır) ve özgün olarak iki gruba ayırabileceğimiz sayıca az, ancak Bulgar, Güney Slav ve genel Slav kültürü ve yazını açısından olağanüstü değerli yapıtlar bırakmıştır.

Bulgar yaratıcının kuşkusuz en değerli özgün yapıtı olan *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü* günümüze 15.–17. yüzyıllara tarihlendirilen Rusça ve Sırpça redaksiyonlarıyla üç varyantta ulaşmıştır. Birinci varyantın yazarın metnine en yakın, belki de onun bir kopyası olduğu düşünülür.

Despot Stefan Lazareviç sadece Sırbistan açısından değil, bütün Balkan Yarımadası ve Avrupa'nın Güneydoğusu için çok kritik bir dönemde yaşamını yitirir. Ölümünden çok geçmeden Sırbistan egemenlik altına girer

ve ilgili kurumların büyük saygı duyduğu hükümdarın anısını sonsuzlaştırmak için girişimde bulunarak onu aziz ilân etmeye zamanları yoktur. Diğer taraftan, kilise kurallarına göre bir kişinin aziz ilân edilmesinin önemli koşullarından biri, ölümünden belirli bir zamanın geçmesini ve mezarı üzerinde bazı mucizelerin gerçekleşmesini gerektirir. Bundan dolayı Stefan Lazareviç Ortaçağda aziz ilân edilmez, ancak Sırp halkı onu bu katta biri olarak benimsemeye başlar.

Yapıtın uzun başlığından da anlaşıldığı gibi, yaşamöyküsünün yazılma tasarısı Sırp patriği Nikon ve saray önde gelenleri tarafından, despotun ölümü üzerinden çok geçmeden çıkar. Sırp, Lazareviç'in kişiliğinde onurlu ve sevilen hükümdarlarından birini, ayrıca kültür, yazın ve eğitim alanlarında yadsınamaz katkılar sağlayan bir devlet adamını görürler. Despotun örneksel yaşamının gelecek kuşaklara aktarılması gerekliliği doğar.

Despotun yaşamöyküsünün yazılması görevinin iki açıdan Kosteneçki'ye verilmiş olduğu düşünülür: Bir yandan, özgün veya çeviri yapıtlarıyla artık büyük bir yaratıcı saygınlığı kazanmıştır, diğer taraftan da hükümdarın yaşamına çok yakından tanıklık etmiş ayrıcalıklı bir kişidir.

Bulgar yazar zor bir ikilem karşısında kalır – ya eski yaşamöyküsü yazma geleneği yolunu izleyerek kahramanın yaşamı ve yaptıklarını toplumsal yaşamdan kopuk olarak anlatacak, ya da onu çağın tarihsel ve toplumsal aynasına yansıtarak geniş bir tabloda sunacaktır. Yazar daha zor olan, belirli hazırlık ve zaman gerektirecek ikinci yolda karar kılar. Alışagelmiş bir yaşam öyküsü yazmak yerine, yapıtının sonunda bunu kendisi de açıkça belirttiği gibi, daha çok kronik, tarihname niteliği taşıyan bir eser yaratmak ister. Doğal olarak bütün bunlar malzeme derlemeyi ve belge araştırmayı gerektirir. Ancak tasarladığı düzlemde Güney Slav yazınında izlenecek bir örnek bulamaz ve bundan dolayı Plutarhos'a döner, çünkü adı geçen Yunan yaratıcı yazmış olduğu ünlü kişi biyografilerinde kahramanların yaşam ve etkinliklerini toplumsal ve tarihsel olay ve olgular bağlamında sunmayı yeğler.

Bulgar yazar Kosteneçki'nin yapıtına konu edindiği yaşam ve savaşım münzevilik alanında değil, tarih sahnesinde halkın düşmanlarına karşı yürütülen çetin ve amansız bir mücadeledir. Buradaki kahraman kendi canını kurtarma ve ruhunu arındırma kaygısından çok vatanın korunması, güçlenmesi ve yüceltilmesi savaşımı verir. Bulgar yaratıcı kahramanını Tanrı hizmetçisi olarak değil, toplumsal yaşamın fonunda, ülkenin yazgısının emanet edildiği bir devlet adamı, düşmana karşı çarpışan, savaş alanında yengiler kazanan mert bir asker kimliğinde gösterir. Böyle bir çıkış noktası

ve yaklaşım, Ortaçağ yazın normlarından saparak dünyeviliğe, toplumsallığa ağırlık kazandırmak, azizin yaşamöyküsünü biyografiye yakınlaştırmak, eskiden yeniye bir geçişi sağlamak anlamına gelir.

Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü'nün analizinden Bulgar yaratıcının hem yeniçağdan, hem de antik dönemden aldığı ve derlediği materyaller kullandığı anlaşılır. Her şeyden önce, Despot Lazareviç'in yaşamı ve etkinliklerini, bir dizi olayın birincil tanığı olduğundan çok iyi ve yakından bildiğini belirtmek gerekir. Sırbistan ve komşu Bulgaristan, Yunanistan, Osmanlı, Eflâk vs. ülkelerin tarihlerini iyi bilmesinin ötesinde, *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü'nün* temelindeki kaynakları yazarın kişisel gözlem ve izlenimleri, despotun yakın çevresinde olmanın sağladığı ayrıcalığın doğrudan tanıklığı oluşturur. Bundan dolayı konumuzla ilgili yapıtın yadsınamaz önemi, olaylara tanıklık etmiş birinin elinden yaratılan bir kaynak niteliği taşımasında yatar.

Yine de yaratıcı egemen olan yazma biçimine bağlı kalır. Yapıtın, aziz yaşamöyküsünün biçimsel özelliklerini koruması gerekir, çünkü okur bu türe ve modele alışmıştır. Sözüünü ettiğimiz gelenekçilik her şeyden önce yapıtın giriş kısmında, bir dizi İncil alıntıları ve Kutsal Kitap kahramanlarıyla karşılaştırmalarla ortaya çıkar. Sözüünü ettiğimiz geleneğe bağlılık aziz yaşamöyküsünün sonuna doğru da dışa vurur. Eski ve Yeni Ahit'ten yapılan ve bütün yapıtın içine serpiştirilmiş çok sayıdaki alıntılar, esere biraz olsun aziz yaşamöyküsü özelliği ve havası katar, böylece kilise büyüklerinin beklentileri de yerine getirilmiş olur.

Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü'nün yazarı sadece kahramanının yaşamı ve etkinlikleri üzerine odaklanmaz. Lazareviç'in tarihsel ve kişisel yazgısını, Sırbistan'ın o dönemde ilişkiler içinde bulunduğu ülkelerin tarihleri bağlamında açıklamaya çalışır. Despotun yaşamı ve etkinlikleri dış koşullardan belirlenmiş olup, bunların çoğu Sırbistan'ın uzağında gelişir. Bundan dolayı yazar bu olayları daha uzun bir zamansal perspektif içinde, sadece Stefan Lazareviç ile değil, bütün Sırp ve Balkanlar tarihiyle beraber vermeyi yeğler.

Bulgar yaratıcı Kostenecki çağına çok geniş bir açıdan ışık tutar ve bununla Sırp Despot Stefan Lazareviç'in bulunduğu koşulların daha net bir şekilde gösterilmesi, yöneticiliğinin doğru değerlendirilmesi, birçok olayda kendi istenci dışında hareket etmek zorunda kaldığının anlaşılması amaçlanır.

Böylelikle *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü* çağın zengin bir tarihsel tablosuna dönüşür. Alışlagelmiş aziz yaşamöyküsünün ve sıradan bir biyografinin sınırlarını aşarak tarihname, kronik niteliği taşıyan bir yapıt

kimliği kazanır. *Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü*'nün tarihsel bir belge olarak değeri, yazarın olayların büyük bir kısmına tanıklık etmesinde yatar. Yaşanan olayların üzerinden çok zaman geçmemiş olup halkın belleğinde bunların anısı halen canlı ve tazedir. Bütün bunlar tarihsel gerçeklik izlenimini artırır, anlatının nesnelliği yapıtın belgeselliğinde yatar.

3. *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı*

Gerek Sırp aristokratlarının çocuklarına öğretmenlik yaparken, gerekse Yunanca, Türkçe veya Romence'den Sırpça'ya resmî mektup veya yazışmaların çevirisi üzerinde çalışırken, Konstantin Kostenecki sıkça Sırp yazım kurallarında büyük bir kargaşa ve düzensizliğe tanık olur. Sözü edilen kaos, başıboşluk ve bozulmuşluk onu hem sorunlar hakkında kendi görüşünü ortaya atmasına, hem de ortak kurallara dayanan ve bütün Sırp öğrenci, memur ve yazarların kullanacağı bir dil sistemi yaratmak istemesine olanak sağlar.

Konunun özüne inmek gerekirse, 10.–14. yüzyıllar arasında Sırp ruhaniler ve yazarlar Eski Bulgarca kilise kitaplarını ve Eski Bulgarca'yı kullanırlar. Ancak Sırpça konuşma dili ve Eski Bulgarca arasında bazı önemli sesbilimsel ve biçimbilimsel farklılıklar belirmiştir. Buradan kaynaklanan örtüşmezlik, Eski Bulgarca'yı konuşma özelliklerine uydurarak giderilmek istenir. Sözü edilen eşitleme sürecinde büyük bir yazım kaosu ortaya çıkar. Öyle ki, Kostenecki, *Yüz kitabı bir araya getirseniz, bunların arasında birbirine benzeyen iki tanesini bile bulamazsınız*, diye yakınlıkla bu alandaki düzensizliğin boyutlarını ve olayı özetlemiş olur. Yazıcıları da titiz olmadıklarından dolayı eleştiriye tutan Bulgar yaratıcı, örnek olarak Tırnovo Dil, Yazın ve Yazım Ekolü'nü gösterir, çünkü reformlar sonucunda burada her şey çok daha düzenli hale gelmiştir. Yapıtını 1424–1426 yıllarında Stefan Lazareviç'in isteği üzerine yazdığı düşünülür ve daha sonra, Tırnovo Ekolü örneğinde olduğu gibi, bu reform etkinliklerinin başına geçirileceğini umar, ancak despotun ölümünden dolayı beklentileri gerçekleşmez. Bulgar yaratıcının yazım kurallarına niçin bu denli önem verdiği sorusuna açıklık getirebilmemiz için, Eski Bulgar yazarlarının yazıyı, harfi ve diğer grafiksel imleri birer ikona gibi gördüklerini belirtmemiz gerekir. Ayrıca hatalı yazma kutsal kitapların metinlerinde yanlış algıya neden olacak, bu çarpıtılmış yorum ise insanları kutsal metinlerden uzaklaştıracak, belki de bu bağlamda hizipçiliğin doğmasına yol açacaktır.

Yapıtın orijinali korunmamış olup 15. yüzyıldan kalma Karlovats varyantıyla bilinmektedir. Başlığın tam olarak çevirisi – *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı; Bunların Nasıl Kullanılmaları Gerekir Ki, Değişiklikten Dolayı Tanrısal Kitapların Anlamı Bozulmasın; Yeni Yayınlanan Kitapların*

Nasıl ve Hangi Yolla Yok Edildikleri Hakkında, Çünkü Bunların Yıpranmış Olduğunu Gören Dindar Çarlar Başka Kopya Hazırlatırlar; Harflerin Üzerindeki ve Diğer İşaretler Hakkında, Çünkü Kitaplar Sadece Harflerle Değil, Ama Vurgularla da Anlam Kazanır; Çocukların Eğitimi ve Doğru Açıklamamız Gereken Özellikler Hakkında – çağı için ne denli kapsamlı bir yapıt olduğunu gösterir. Üç kısaltılmış başlık altında: *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı; Harfler Hakkında Menkıbe* ve *Harfler Hakkında* bilinen yapıt ilgi çekici olduğu kadar, tamamen çözümlenmesi de o denli zordur. İlk Slav gramer çalışması niteliği taşıdığı kabul edilen *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı*, yaratıcısı Kostenecki'ye de ilk Slav gramercisi unvanını kazandırmış olur. Yazara göre bu bir yönerge, yazım kuralları kılavuzu veya yazım sözlüğü niteliği taşımayıp, sadece Sırpça metin ve kaynakların yetersizliklerini gözler önüne sermeyi amaçlar. Sırp yazım kurallarının çarpıklığını göstererek bunların düzeltilmesi tasarısını da verir. Kostenecki'ye göre yazımdaki bozulmuşluk, 14.–15. yüzyıllarda özelde aristokrat ve ruhban sınıfının yakalandığı ahlâksal bozuntunun bir göstergesidir. Kötülüğün köklenmesi ve düzenin sağlanması için eğitim ve öğretimden başlanması gerekir. Konstantin'in bu yapıtında değindiği konu ve sorunlar dört başlık altında – yazım kurallarının durumuyla ilgili görüşleri; o çağda Sırbistan'da egemen olan ahlâkın eleştirisi; yeni eğitim ve öğretim yöntemleri; Kiril ile Metodiy dilinin yaratılışı hakkındaki düşünceleri – özetlenmesi olasıdır.

Bulgar yazar, Sırpça yazımın başlıca yetersizliklerini üç harfin eksikliğinde (bunlar θ , ы , ѣ), on iki harfin yanlışlıkla kullanımında, ayrıca bazılarının da gerektiği yerde kullanılmadığı ve yazım işaretlerinin yanlış kullanımında görür. Bunun yanı sıra vurgularla ilgili de görüşler belirterek bunların yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünür. Filolojik içerikli olsa da, yazar, yapıtında Sırp yazımı ve yazımıyla ilgili olmayan bazı konular üzerinde de durmayı uygun bulur. Öğrencilerin bütün duaları hatasız öğrenmeleri, yazmaları ve telâffuz etmeleri için öğütler vermenin yanı sıra, sözünü ettiği 16 kilise konsilinin nerelerde düzenlendiğine, bunlarda hangi sorunlar üzerinde durulduğuna ve katılımcıların ne gibi kararlar aldığına değinir.

Kostenecki, yapıtında Sırbistan'daki ahlâksal çöküş de dikkatini odaklamaktan çekinmez. Orada kaldığı süre içinde toplumsal yaşamda Hıristiyan ahlâkıyla örtüşmeyen ve her adımda rastlanan ikiyüzlülük, sarhoşluk, dürüstsüzlük gibi olaylara tanıklık edip bundan büyük rahatsızlık duyar. Bunlar hakkında çok ayrıntılı bilgi verilmemesine karşın yine de bu ahlâksal bozuntuyu birkaç grup halinde toparlayabiliriz: Halk arasında kök salmış ve bir türlü önlenemeyen en büyük hizip kan içmektir. Kostenecki'nin

tanıklık ettiğine göre, Çarşamba ve Cuma günleri bir takım insanlar kan içerler. İkinci hizip, uğursuz karşılaşma, akşam olunca evden ateş çıkarmama, kuş ve yaratıkların sesinden bilicilikte bulunma gibi çeşitli batıl inançlara inanmak şeklinde özetlenebilir. Belgrat'ta bazı insanlar diğerlerini beklenen felâketlerle ürkütüp putperestliğe yönlendirdikleri belirtilir. Yazar bir başka bozukluğu Paskalya sırasında bazı ritüel ve geleneklerin uygulanışında gözlemler. Ayrıca, yanlış kutsanma biçiminde, de Bulgar yazar büyük sakınca ve tehlikeler görür. Ortodokslarda kutsama Teslis'i simgeleyen üç parmakla (baş, işaret, ortanca) yapılır, ama ruhaniler arasında dahi bu ritüeli tek parmakla yerine getirenler vardır. Dinsel inançlara aykırı çeşitli kardeşlik ve toplulukların oluşturulmasını da Kosteneçki yanlış bularak yadırgar. Bulgar yaratıcı bütün bu bozuntu ve çarpıklıkları eleştirirken, bunların Hıristiyanların yaşamında yerinin olmadığını savunarak doğru yoldan sapanları aforoz etmekten çekinmez.

Yazar, genç kuşağın eğitim ve öğretim sorunları hakkında da görüş belirtmekten geri kalmaz. Bu açıdan bakılınca, Kosteneçki, Bulgar ve hatta Slav pedagoji tarihinde önemli bir konuma sahiptir kuşkusuz. Güncel ve kaçınılmaz amaç, yazımda ve okul eğitiminde herkesin uyguladığı bir düzen oluşturmaktır. Öğretmenlerin kullanacağı ortak bir yönetmelik olmadığından, Bulgar yazar, devlet büyüğünün yasallaştıracağı ve uygulanmasının zorunlu kılınacağı bir normatif gramer yönetmeliği hazırlanması gerektiğine inanır. Çocukların eğitimini her şeyin başlangıcı olduğunu düşünen Kosteneçki, abecenin çok iyi öğretilmesi ve bunun heceleme yöntemiyle yapılmasını önerir. Öğrencilerin hatalarına dikkat etmelerinin, ayrıca ciddi ve gayretli olmalarının önemine değinerek eğitim sürecinde öğretmenin belirleyici rolünü vurgulamış olur. Yazı biçiminden insanın karakteri hakkında bilgi edinilebileceği ve kişiliğiyle ilgili yargıda bulunulabileceğini öne sürerek, doğru ve güzel yazmaya özen gösterilmesi gerektiğinin altını çizer.

Konstantin Kosteneçki yapıtında Konstantin-Kiril ile Metodiy dilinin ortaya çıkışıyla ilgili sorunlara da eğilir ve bu konuda tartışmalı olduğu kadar ilginç görüşler ortaya atar. Ona göre, bu dil bütün Slav halklarının önde gelen ve Yunanca kaynaklara egemen bilginlerinin katılımıyla, ama Kiril'in öncülüğünde ve yönetiminde yaratılmıştır.

Sonuç olarak, *Harfler Hakkında Açıklamalı Anlatı* başlıklı yapıtıyla Kosteneçki pratik yönetmelik, yazım kılavuzu hazırlamayı değil, o çağdaki Sırp yazımının eksiklik ve yetersizliklerini öne çıkarmayı ve eleştiriye tutmayı amaçlar. Despot tarafından böyle bir özel yazım kılavuzu hazırlaması için görevlendirileceğini ve böylelikle gerekli düzenlemeleri gerçekleştirebileceğini umut eder. Kuşkusuz, bu yenilikçi yapıtın tarihsel ve

yazınsal açıdan yadsınamaz büyük değeri vardır. Yapıt, Kostenecki'nin yaşamı ve etkinlikleri, o çağdaki gramer bilgileri, ayrıca Stefan Lazareviç dönemi Sırp toplumsal yaşamı ve aydınların kültürel ilgileri bağlamında değerli bilgiler içerir. Jagiç'ten Sırku ve Trifonov'a kadar yapıtın üzerinde incelemeler yapan bütün Slavistler onun ne denli ağır, anlaşılması ve çözümlenmesi zor bir dilde yazıldığı tespitinde bulunurlar. Ancak unutulmamalıdır ki, bu haklı eleştirilerin odağındaki eksiklikler Kostenecki'nin deneyimsizliğinden değil, burada konu edinilen gramer sorunlarının soyutluğu ve o çağda Slav gramer terminolojisinin yokluğundan kaynaklanır.

KAYNAKÇA

- İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ (1988). *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988.
- MEVSİM (2008). Mevsim, H. *Stefan Lazareviç: Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu / Konstantin Kosteneçki*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- OSMANLI (1999). *Osmanlı, 12. Cilt*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- ÖZTÜRK (2002). Öztürk, N. Fetret Devri ve Osmanlı Hakimiyetinin Yeniden Tesisi, *Türkler, 9. Cilt*, Yeni Türkiye Yayınları, 221–251, Ankara, 2002.
- ВЕЛЧЕВ (2005). Велчев, Й. *Градът или Между Изтока и Запада, XIV–XVIII век*, Издателска къща «Жанет 45», Пловдив, 2005.
- ГЪЛЪБОВ (1980). Гълъбов, Ив. *Старобългарски език с увод в славянското езикознание*, София, 1980.
- ДУЙЧЕВ (1954). Дуйчев, Ив. За книжовното наследство на Константин Костенечки, *Известия на Института за българска литература*, 223–231, София, 1954.
- ИЗ СТАРАТА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА (1972). *Из старата българска литература*, Издателство «Български писател», София, 1972.
- ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА (1962). *История на българската литература в 4 тома, том 1, Старобългарска литература*, Издателство на Българската академия на науките, София, 1962.
- КАЙМАКАМОВА (1990). Каймакамова, М. *Българска средновековна историопис (от края на VII до първата четвърт на XV в.)*, Издателство «Наука и изкуство», София, 1990.
- КЕНАНОВ (1992). Кенанов, Д. Константин Костенечки и делото на патриарх Евтимий, *Език и литература*, 3, 80–86, София, 1992.
- КИСЕЛКОВ (1956). Киселков, В. Сл. *Проуки и очерти по старобългарска литература*, Издателство на Българската академия на науките, 266–303, София, 1956.
- КОНСТАНТИНОВ (1942). Константинов, Г. *Стара българска литература*, Издателство «Хемус», София, 1942.

- КОСТЕНЕЧКИ (1993). Костенечки, К., *Съчинения. «Сказание за буквите». «Житие на Стефан Лазаревич», Анна-Мария Тотоманова, Издателство «Славика», София, 1993.*
- КУЕВ, ПЕТКОВ (1986). Куев, К., Г. Петков. *Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст, Издателство на Българската академия на науките, София, 1986.*
- ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ (1987). *Литературный энциклопедический словарь, Москва, 1987.*
- ЛУКИН (2001). Лукин, П.Е. *Писмена и православие. Историко-филологическое исследование «Сказание о писменах» Константина Философа Костенецкого, Москва, 2001.*
- МЕЧЕВ (1989). Мечев, К. *Средновековни българи – книжовници, държавници, борци, Издателство на Отечественния фронт, София, 1989.*
- МИРЧЕВ (1985). Мирчев, К. *Старобългарски език, София, 1985.*
- ПЕТКАНОВА (1987). Петканова, Д. *Старобългарска литература, част II (XIII–XVIII век), Издателство «Наука и изкуство», София, 1987.*
- РЕЧНИК НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА (1977). *Речник на българската литература, Издателство на Българската академия на науките, София, 1976–1982.*
- РЕЧНИК НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ ТЕРМИНИ (1980). *Речник на литературните термини, Издателство «Наука и изкуство», София, 1980.*
- СВАНЕ (1978). Сване, Г. Константин Костенечкий и его биография сербского деспота Стефана Лазаревича, *Старобългарска литература, 4, 21–38, София, 1978.*
- СТАНЧЕВ (1982). Станчев, Кр. *Поетика на старобългарската литература (основни принципи и проблеми), Издателство «Наука и изкуство», София, 1982.*
- СТАРА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА (1983). *Стара българска литература, в седем тома, Издателство «Български писател», София, 1983.*
- СТОЯНОВ, ЯНАКИЕВ (1976). Стоянов, С., М. Янакиев. *Старобългарски език, текстове и речник, София, 1976.*

СТОЯНОВА (2001). Стоянова, К. *Старобългарска литература*, Издателство «Компас», Варна, 2001.

ТРИФОНОВ (1943). Трифонов, Ю. Живот и дейност на Константин Костенечки, *Списание на Българската академия на науките и изкуствата*, LXVI–5, Печатница Книпеграф, София, 1943.

ТРИФОНОВА (2006). Трифонова, Р. Книжовната дейност в двора на деспот Стефан Лазаревич, *Електронно списание Литернет*, 18.11.2006, 11 (84), Варна, 2006.